

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

TEORIJA UMA DECE SA POSEBNIM POTREBAMA

Beograd, 2008.

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

TEORIJA UMA DECE SA POSEBNIM POTREBAMA

- Izdavač: Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD)
- Za izdavača: Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan
- Urednik: Prof. dr Nenad Glumbić
- Recenzenti: Prof. dr Veronika Išpanović-Radojković
Prof. dr Vlastimir Miladinović
- Lektura: Valentina Marković
- Korice: Mr Boris Petrović
- Priprema za
štampu: Biljana Krsić
- Štampa: „Planeta print“, Beograd
- Tiraž: 400
- Godina izdanja: 2008.

ISBN 978-86-80113-79-1

TEORIJA UMA DECE SA POSEBNIM POTREBAMA

Autori:

- **Glumbić dr Nenad**, vanredni profesor
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
  - **Brojčin dr Branislav**, asistent
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
- **Đoković dr Sanja**, vanredni profesor
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
- **Žunić-Pavlović dr Vesna**, docent
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
  - **Jablan dr Branka**, docent
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
- **Ilić-Stošović dr Danijela**, docent
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
  - **Hanak mr Nataša**, asistent
Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju

NAPOMENE

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu
Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku, br. 3/9 od
8.3.2008. godine, o pokretanju Edicije: monografije i radovi.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, na sednici održanoj 27.11.2007. godine,
Odlukom br. 3/122 od 03.12.2007. godine, usvojilo je recenzije rukopisa
monografije „Teorija uma dece sa posebnim potrebama“, autora:
dr Nenada Glumbića, dr Branislava Brojčina, dr Sanje Đoković, dr Vesne Žunić-
Pavlović, dr Branke Jablan, dr Danijele Ilić-Stošović i mr Nataše Hanak.*

*Crtež neurona na prednjoj korici preuzet je iz doktorske disertacije dr Maje
Stanković-Vulović „Komparativna morfologija neurona hipokampalne
formacije čoveka“, odbranjene na Medicinskom fakultetu Univerziteta
u Kragujevcu, 27.2.2008. godine. Navedeni crtež objavljujemo
uz saglasnost dr sc. med. Maje Stanković-Vulović.*

SADRŽAJ

UVODNA REČ <i>Nenad Glumbić</i>	6
TEORIJA UMA <i>Branislav Brojčin</i>	9
TEORIJA UMA DECE S POREMEĆAJIMA AUTISTIČNOG SPEKTRA <i>Nenad Glumbić</i>	29
TEORIJA UMA OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU <i>Branislav Brojčin</i>	46
TEORIJA UMA DECE S POREMEĆAJIMA PONAŠANJA <i>Vesna Žunić-Pavlović</i>	61
TEORIJA UMA DECE OŠTEĆENOG SLUHA <i>Sanja Đoković</i>	79
TEORIJA UMA DECE SA OŠTEĆENJEM VIDA <i>Branka Jablan, Nataša Hanak</i>	96
TEORIJA UMA DECE SA CEREBRALNOM PARALIZOM <i>Danijela Ilić-Stošović</i>	111
TEORIJA UMA OSOBA SA TRAUMATSKIM POVREDAMA MOZGA <i>Danijela Ilić-Stošović</i>	123
THEORY OF MIND OF THE CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS <i>Summary</i>	138

UVODNA REČ

Nenad Glumbić

Ove godine se navršavaju tri decenije od kada su Premak i Vudraf, dvojica primatologa sa Univerziteta u Pensilvaniji, skovala sintagmu „teorija uma“ kako bi njome opisala sposobnost šimpanzi da sebi i drugima pripišu različita mentalna stanja. Ovi autori su smatrali da čovek intuitivno razume mentalna stanja drugih osoba. Njihova, tek uzgredno pomenuta zapažanja, da bi bilo zanimljivo ispitati prirodan tok razvoja teorije uma kod skladno razvijene dece, kao i eventualne deficite teorije uma kod dece sa intelektualnom ometenošću, inicirala su mnoga istraživanja u poslednjim decenijama XX i prvoj deceniji XXI veka.

U našoj sredini tek su sporadično rađena istraživanja iz ove oblasti, pre svega kod skladno razvijene dece i dece sa intelektualnom ometenošću. Prve, dragocene podatke o razvoju teorije uma kod dece sa poremećajima autističnog spektra, nalazimo u radovima dr Ivone Milačić-Vidojević. Ispitivanja teorije uma kod dece oštećenog sluha i oštećenog vida retka su, ne samo u domaćoj, već i u stranoj literaturi, dok se razvojem teorije uma kod dece sa cerebralnom paralizom bavi svega nekolicina stranih autora. Poseban podsticaj istraživanjima u ovoj oblasti dala su otkrića mirror neurona čija se funkcija dovodi u vezu sa sposobnošću razumevanja tuđih mentalnih stanja; kritički osvrti na ideju o univerzalnost deficita teorije uma kod osoba sa autizmom; zanimljiva istraživanja o odnosu razumevanja mentalnih stanja i sposobnosti empatisanja kod osoba s poremećajima ponašanja i, danas vrlo aktuelna, ispitivanja teorije uma kod osoba s traumatskim povredama mozga.

U ovoj monografskoj studiji dat je pregled relevantnih istraživanja iz oblasti teorije uma kod dece s posebnim potrebama.

Sam koncept teorije uma predstavljen je u uvodnom poglavlju „Teorija uma“, autora dr Branislava Brojčina. Osim prikaza dominantnih teorijskih postavki (teorija modula, teorija teorije i teorija simulacije), autor ovog poglavlja pruža nam dragocen prikaz pojedinih etapa u razvoju teorije uma kod neurotipične dece.

Najveći broj radova iz ove oblasti posvećen je poremećajima autističnog spektra, što je i logično ako imamo u vidu da je ideja o deficitu teorije

uma kod osoba sa autizmom jedna od vodećih kognitivnih teorija u istraživanjima autizma. O (ne)mogućnosti primene ovog koncepta u razumevanju obe trijade autističnog poremećaja govori su u poglavlju „Teorija uma dece sa poremećajima autističnog spektra“, autora dr Nenada Glumbića.

U ispitivanjima teorije uma kod osoba sa autizmom kontrolnu grupu uglavnom su činile osobe sa intelektualnom ometenošću, između ostalog i zbog toga što se verovalo da ove osobe nemaju specifične deficite u razvoju teorije uma. Rezultati brojnih istraživačkih projekata nisu mogli da podrže ovu pretpostvaku, naročito ako su ispitivanjem obuhvaćena deca sa specifičnim sindromima. Ova tema je obrađena u poglavlju „Teorija uma osoba sa intelektualnom ometenošću“, autora dr Branislava Brojčina.

Određeni deficiti teorije uma zapaženi su i kod dece sa poremećajima ponašanja. Međutim, tradicionalna predstava o fizički jakom nasilniku koji ne raspolaže socijalnim veštinama dovedena je u pitanje samom činjenicom da se u pojedinim oblicima nasilničkog ponašanja moć nad drugima zadobija i održava upravo zahvaljujući superiornoj teoriji uma. Autorka poglavlja „Teorija uma dece sa poremećajima ponašanja“ dr Vesna Žunić-Pavlović daje koristan pregled aktuelnih istraživanja u ovoj, nedovoljno ispitanoj oblasti.

Govorno-jezičke sposobnosti imaju odlučujući uticaj na razvoj teorije uma. Stoga i ne čudi nalaz da je razvoj ove sposobnosti kod dece oštećenog sluha značajno usporen. Autorka poglavlja o teoriji uma kod gluve i nagluve dece, dr Sanja Đoković, upoznaje nas sa činjenicom da najbolje uslove za razvoj teorije uma imaju gluva deca koja su, zahvaljujući ranoj rehabilitaciji razvila govor, kao i gluva deca gluvih roditelja, koja su od najranijeg detinjstva ovladala znakovnim jezikom. U najtežoj situaciju su gluva deca čujućih roditelja, koja nisu na vreme ovladala ni oralnim, niti znakovnim oblikom komunikacije.

Ako su govor, inteligencija i odsustvo autističnih manifestacija osnovni preduslovi za skladan razvoj teorije uma, može se pretpostaviti da je sposobnost pripisivanja i razumevanja mentalnih stanja kod dece oštećenog vida relativno očuvana. Međutim, dr Branka Jablan i mr Nataša Hanak, u poglavlju „Teorija uma dece oštećenog vida“ ukazuju na neodrživost ovakvog stava navodeći čitav niz činilaca, kako onih koji su direktna posledica oštećenja vida, tako i onih koji predstavljaju sekundarnu posledicu oštećenja vida, a koji utiču na značajno kašnjenje u razvoju teorije uma kod slabovide, a naročito kod slepe dece.

Kod dece sa cerebralnom paralizom sustiče se delovanje raznovrsnih činilaca koji utiču na deficijentnost teorije uma, od onih neuroanatomskih

(oštećenje amigdaloidnog kompleksa slično kao kod osoba sa autizmom), preko vrlo čestog intelektualnog deficita i poremećaja komunikacije, do osiromašenih socijalnih interakcija. Na svu složenost ovog problema ukazuje dr Danijela Ilić-Stošović u poglavlju o teoriji uma dece sa cerebralnom paralizom. Ova autorka je napisala i poslednje poglavlje o jednoj veoma aktuelnoj i intrigantnoj temi – „Teoriji uma osoba sa traumatskim povredama mozga“, posebno ukazujući na značaj egzekutivnih funkcija za rešavanje tradicionalnih zadataka teorije uma.

U pisanju ove kolektivne monografije oslanjali smo se na iskustva i savete drugih kolega zbog čega im se najiskrenije zahvaljujemo. Veliku zahvalnost dugujemo i recenzentima ove monografije – prof. dr Veroniki Išpanović-Radojković i prof. dr Vlastimiru Miladinoviću.

Nastojali smo da objedinimo aktuelna saznanja o teoriji uma kod dece sa posebnim potrebama, budući da u domaćoj literaturi do sada nije publikovana monografija slične vrste. Trudili smo se da pružimo kritički osvrt na dosadašnja istraživanja i ukažemo na moguće puteve novih istraživačkih projekata. Potpuno smo svesni činjenice da je naše viđenje ove složene problematike takođe podložno kritičkom preispitivanju jer, da se poslužimo mudrim rečima sv. apostola Pavla, „nešto znamo, i nešto prorokujemo, a kada dođe savršeno, onda će prestati što je nešto“.

U Beogradu,
septembar 2008.

Urednik
Nenad Glumbić